

ROUSSEAU ÉS A NEMLIBERÁLIS DEMOKRÁCIA

KOMMENTÁR A TÁRSADALMI SZERZŐDÉSHEZ

BÉKÉS MÁRTON

*„Nagyon bízom az emberek nagy többségének
erényében s nem félek az eredményétől.”*

Andrew Jackson*

A 21. század második évtizedében a II. világháború végétől együtt járó liberális és demokrácia elválni látszik egymástól. Az az egyáltalán nem természetes s ráadásul politikai filozófiailag is igazolhatatlan szövetség, amely kettejük között fennállt, eleinte meggyöngült, majd viszonyuk a 2008-as gazdasági válság hatására tovább romlott, mígnem a „populizmus” és a szuverenizmus csapásai alatt lassan-lassan fel is bomlik. Kiderült, hogy a liberális demokrácia – amely a ’90-es évek történelemtévi „sztárideológiája” és sokáig a tranzitológia szent grálja volt – inkább liberális, mintsem demokratikus, valamint hogy *egy rendszer minél kevésbé liberális, annál demokratikusabb*. Számos módon kifejezték már azt az ellentétet, amely a „19. század uralkodó eszméi” közül az e kettő által meghatározott modellek között feszül: van, aki a „fékekkel és ellensúlyokkal” körülbástyázott elitdemokrácia és a plebiszcitárius demokrácia ellentétével fogalmazza meg, mások a konszenzusos vagy deliberatív demokrácia és a többségi demokrácia eltéréséről beszélnek, de az egyszerűség kedvéért a liberális demokrácia és a nemliberális demokrácia konfliktusát is megállapíthatjuk. Ellentétük az I. világháborút követően megjelenő tömegdemokráciák kialakulásánál, sőt a klasszikus polgári, alkotmányos-parlamentáris rendszerek 19. század második felében való kiegyensúlyozásánál is régebbi időkre megy vissza: a liberális és a demokratikus elv már első modern megjelenésükkor, vagyis a felvilágosodás korában is szemben állt egymással. Míg a 18. század utolsó két harmadában a kozmopolita enciklopédisták a fiziokratákkal barátkoztak és a felvilágosult abszolutizmus uralkodóinak kegyeit keresték, addig a romantikának impulzusokat, a születő nemzeti eszmének pedig lökést adó Jean-Jacques Rousseau a szuverenitást a néptől származtatta és az „általános akarat” egy és oszthatatlan volta mellett érvelt, elutasította a már akkor is számos illúzióra okot adó angol parlamentarizmust, a nemzeti kultúra megőrzését pedig minde- nek felett állónak tartotta. Rousseau republikánus erényei úgy álltak ellentétben

* A republikánus párti Andrew Jackson (1767–1845) az Amerikai Egyesült Államok 7. elnöke volt két cikluson keresztül, 1829 és 1837 között. A „jacksoni demokráciát” a jeffersoni modell után következő, a demokráciát kiteljesítő rendszernek tartja a történelmi konszenzus. (A Szerk.)

Többség dönt – A feldúlt és elfoglalt Szabad Nép-székház az 1956-os forradalom napjaiban (József körút, VIII. kerület)
(Fortepan)

az aufkleristák törekvéseivel, ahogy ma a nemzetállamok demokratikus erői dacolnak azokkal a nemdemokratikus struktúrákkal, amelyek a globális-föderális nemválasztott testületekkel, a nemzetközi jurisztokráciával és a nemkormányzati szervezetek hálózatával csökkentenék a demokratikus döntéshozatal érvényét és a törvényesen megválasztott kormányok erejét.

KIÉ ROUSSEAU?

A „genfi polgár” a modern ideológiák születésének hajnalán, egymástól való elválásukat jócskán megelőzve alkotta meg saját korában egyszerre üldözött és ünnevelt műveit. A 18. század második felében előbb a párizsi enciklopédisták körében, majd genfi–londoni vesszőfutása idején már ellenük gondolkodott, hogy aztán a ragyogó elméjét egyre inkább fennhatósága alá vonó üldöztetési érzésének idején kortársai gonoszúsága ellen önnön emlékeibe meneküljön. A modernitás nagy 17. századi kikövezői: Hobbes és Locke után következő, felvilágosodás korabeli filozófusnemzedék tagjaként reneszánsz ember volt: a zene- és nyelvelmélet éppen úgy foglalkoztatta, mint a növények és az erények rendje, a természetes állapot és az emberi egyenlőség mibenléte, vagy az emberi együttélés törvényei és a nevelés.

Eppen szerteágazó érdeklődése, életútjától nem függetleníthető filozófiai útjának egymást kritikusan követő állomásai és korának pre-ideológiai viszonyai (amikor is a később kikristályosodó modern politikai ideológiák filozófiai előmunkálatai magánlevelezésekben, szatirikus komédiákban és művészetfilozófiai értekezésekben nyertek kifejezést) miatt legalább annyian vallják magukénak Rousseau-t, mint akik ádáz harcot folytatnak ellene. A halála után jó fél évszázaddal kibontakozó liberalizmus, konzervativizmus, szocializmus és nacionalizmus mindegyike elődjeként tekinthet, ha nem is életműve egészére, de annak bizonyos részeire.¹ Az „egész Rousseau-t” talán egy kultúrkonzervatív, az ökológiai gondolkodást és a többségi demokráciát összeházasító politika tudná vállalni, politikai filozófiai gondolkodásának számos elemét pedig a plebejus konzervativizmus, a populizmus és a napjainkban felemelkedő szuverenizmus hasznosíthatja.

Rousseau megkerülhetetlen. Leo Strauss szerint Rousseau gondolatai lávakiömlés-szerűen születtek, amelyeket megszilárdulásuk után a 19. század szellemi építőköveiként hordtak szét s építettek be.² Míg Napóleon fiatalon írott röpiratában Rousseau védelmére kelt, addig Heine szerint Rousseau „magát az igazság és a természet emberének nevezte, holott valójában hazugabb és természetellenesebb volt kortársainál”.³ Kazinczy és Kölcsey a romantizmusát tanulta el, az 1790–91-es rendi országgyűlésen megfogalmazott „rousseauista” Pest vármegyei felirat szerint „közjog, az emberi jogok és ama *A társadalmi szerződés* értelmében, melynek alapján a birodalmak összeállottak, a fenség eredetileg a néphez tartozik” és a főhatalom „a törvényekkel mérsékelt uralkodásban a fejedelemmel és néppel közös törvényhozó hatalom által gyakoroltatik”.⁴

Ha a rousseau-i politikai gondolkodást a modernitás vízvázalasztójaként kezelnénk, akkor izgalmas vonzásokat-taszításokat és képzeletbeli politikai szövetségeket fedezhetnénk fel. A Rousseau-párti oldalon találjuk a jacksoni demokrácia elképzelését és Thomas Paine-t, az amerikai transzcendentális romantika szerzőit (Emerson, Thoreau), az egész német romantikát, Herdert és Fichtét, valamint Byront, Keatset és Shelleyt; az ellenoldalon pedig az ellenforradalmi hagyományt (de Bonald, de Maistre, Maurras, Molnár Tamás), de a klasszikus liberalizmus (Bastiat, Concordet, Constant, Eötvös József, Guizot) és a plurális demokrácia (Jürgen Habermas, Karl Popper) képviselőit, sőt Hannah Arendtet is. A klasszikus liberalizmus és a demokrácia összeházasításán fára-

1 Vö. LUDASSY Mária: *Miért Rousseau?*, Mozgó Világ 2008. augusztus.

2 Leo STRAUSS: *Természetjog és történelem* [1952], ford. LÁNCZI András, Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 1999, 182.

3 Heinrich HEINE: *Vallomások* [1854], ford. CSEHI Gyula, Kriterion, Bukarest, 1974, 26.

4 Idézi RADVÁNYI Zsigmond: *Bevezetés = [Jean-Jacques] ROUSSEAU: Társadalmi szerződés* [1762], ford. RADVÁNYI Zsigmond, Phönix–Oravetz, Budapest, 1947², 13.

Vízválasztó
– Jean-Jacques Rousseau
(1712–1778) mellszobra
egykori, Les Charmettes-i
(Svájc) lakhelyén
(Chris Bertram felvétele)

dozók (John Stuart Mill, Tocqueville, John Rawls) legszívesebben megkerülték volna életművét, hogy a két eszme közötti, általa vont határ elmosódjék.

Bár a szabadelvűek és a demokraták egyaránt hivatkozhatnak Rousseaura, úgy tűnik, hogy a liberális panteonba aligha volna beilleszthető, ellenben antiliberális demokratát annál könnyebb látni benne.⁵ A rousseau-i republikánus erények a liberalizmus képviselői számára taszítóak, hiszen totalitárius tendenciát, a pluralizmus felszámolásának veszélyét és a „többség zsarnokságának” kísértését látják benne; a konzervatívoktól idegen a direkt demokráciához és a természetes egyenlőség eszményéhez való vonzódása; a szocializmus viszont a nemzeti eszméhez való erős kötődésétől idegenkedik; az anarchizmusnak ugyan tetszhet a műveiből kiolvasható bázisdemokrata készlet, de

⁵ Lásd bővebben a következő vitát: LUDASSY Mária: *Kényszer és szabadság*, Világosság 1989/11. és MADARÁSZ Imre: *A liberális Rousseau*, Világosság 1990/4. Előbbi több ponton is párhuzamot lát a konzervativizmus és a rousseau-i elvek között (például 844–845).

az ennek eredményeként megszülető kollektivistá, egy és oszthatatlan szuverén hatalom már aligha. Eszméire nem vet jó fényt, hogy Robespierre beszédeiben rendre a rousseau-i „általános akaratra” és a „republikánus erényekre” hivatkozott, de Mussolini unitárius-antiindividualista államának doktrínáját is hírbe hozták vele.⁶ A „totalitárius demokrácia” előfutárának és a „jakobinus fasizmus” ihletőjének egyszerre nevezték már,⁷ ugyanakkor a „reakciós demokráciák” ellenében megfogalmazódó „populista demokrácia” korai teoretikusaként is üdvözlük.⁸

Létezik olyan, igencsak megfontolandó vélemény, amely szerint „filozófiai-
lag radikális, politikailag konzervatív” szerzővel van dolgunk Rousseau kapcsán,⁹ mely utóbbi például annak alapján is védhető volna, hogy korán összeveszett Voltaire-rel és angliai száműzetése idején Burke-vel barátkozott. Ám az is előfordul, hogy a plurális/deliberatív liberális demokrácia hívei – akik leplezetlenül elitistának, de legalább antipopulistának nevezik magukat – Trump előfutárának nevezik, s általában a vélemény, hogy a kortárs populista hullám jobboldalán (különösképpen a 2010 óta tartó magyarországi kormányzás gyakorlatával kapcsolatban) rá való hivatkozás nélkül is alkalmazták nemzetről, többségi demokráciáról és államról vallott eszméit.¹⁰ (Minden visszavetítés sántít, mert történelmietlen, de ha választani kell, akkor Rousseau a 21. században leginkább *zöld szuverenista* vagy *nemzeti populista* lenne.¹¹)

„ÁLTALÁNOS AKARAT”¹²

Rousseau a 18. század derekán felforgatta a korban érvényes, megelőző évszázadban kidolgozott szerződéselmélet konszenzusát. Politikafilozófiájának újdonsága az volt, hogy a természeti állapotot *eleve* jónak tételezte, és *sajnálatos* felbomlása után az ezt társadalmi szerződéssel megszüntető „általános akaratot” (*volonté générale*) s annak gyakorlását definiálta.

A kérdés korábban is foglalkoztatta, hiszen már jóval 1762-ben megjelent főműve előtt azt írta, hogy „a főhatalomnak nem lehet más érdeke, mint a népnek és így [...] mindig csak a közjót eredményezheti. [...] *A nép és a főhatalom egy és ugyanaz*”.¹³ Másutt úgy fogalmazott, hogy a közjót előmozdító „általános akaratot” meg kell különböztetni a magánérdekek alapján megfogalmazódó „különös akaratoktól”, amelyek nem a közjó, hanem a személyes előny érdekében állnak. A „polgári állapot” és a „természeti állapot” között a törvények állanak, amelyek az utóbbiban érvényesülő egyenlőséget állítják vissza, valamint az „erény nem más, mint a különös akarat összhangja az általános akarral” – írta fél évtizeddel *A társadalmi szerződés* megszövegezése előtt.¹⁴

6 Vö. Maximilien de ROBESPIERRE: *Elveim kifejtése. Beszédék és cikkek*, vál. LUDASSY Mária, ford. NAGY Géza, Gondolat, Budapest, 1988; Paul JOHNSON: *Értelmisségiek*, ford. ELEKES Dóra és mások, Európa, Budapest, 1999, 9–52.

7 Jacob TALMON: *The Origins of Totalitarian Democracy*, Secker & Warburg, London, 1952; Jonah GOLDBERG: *Liberálfasizmus. A baloldali rejtett története Mussolinitől napjainkig*, ford. BERÉNYI Gábor, XX. Század Intézet, Budapest, 2012, 44–46. Vö. Pasquale PASQUINO: *Between Machiavelli and Carl Schmitt. Remarks on Rousseau's Dictatorship*, *Storia del pensiero politico* 2013/1.

8 Például Johannes POENGEN: *Die reaktionäre Demokratie*, Sezession on-line, 2017. február 15., <<https://sezession.de/56989/die-reaktionare-demokratie>>.

9 Nelson LUND: *Rousseau's Rejuvenation of Political Philosophy. A New Introduction*, Palgrave Macmillan, New York, 2016.

10 Pankaj MISHRA: *The Anti-Élite, Post-Fact Worlds of Trump and Rousseau*, *The New Yorker* on-line, 2016. november 14., <<https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/for-the-love-of-the-poorly-educated>>; TALLÁR Ferenc: *Populizmusok és demokráciák, avagy a politika újraélesztés szinpadja*, Politikatudományi Szemle 2017/1.; KÖRÖSÉNYI András – MÁNDI Tibor: *Miért nem vagyunk „új jobboldaliak”?*, *Válasz* on-line, 2019. május 6., <<https://www.valaszonline.hu/2019/05/06/miert-nem-vagyunk-uj-jobboldaliak>>.

11 A kettő közös metszete a Movimento 5 Stella nevű centrum-populista olasz kormánypárt, amelynek belső fóruma nem véletlenül a Rousseau nevet viseli. A témára lásd PONGRÁCZ Alex: *A természettel kapcsolatos felfogás változásai és a XXI. századi zöldpolitika esélyei – avagy kizöldíthető-e a szuverenitás?*, <<https://merjogondolkodni.wordpress.com/2019/05/05/a-termeszettel-kapcsolatos-felfogas-valtozasai-es-a-xxi-szazadi-zoldpolitika-eselyei-avagy-kizolditheto-e-a-szuverenitas/>>.

12 Itt szeretném kifejezni hálámát és köszönetemet Láncki Andrásnak, hogy tanácsaival segített eligazodni a kérdésben és kritikájával ösztönzőleg hatott rám. A szövegben előforduló esetleges hibák és következetlenségek természetesen a szerzőt terhelik.

13 Jean-Jacques ROUSSEAU: *Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjáról* [1754] = Üö.: *Politikafilozófiai írások*, ford. BAKCSI Botond – LUDASSY Mária – Kis János, Atlantisz, Budapest, 2017, 63. (kiemelés tőlem).

14 Jean-Jacques ROUSSEAU: *Politikai gazdaságtan* [1755] = Üö.: *Politikafilozófiai írások*, 207–210, 214–215.

A társadalmi szerződésben¹⁵ Rousseau az eleve jónak gondolt természeti állapot – amelyben az emberek szabadok és egyenlőek voltak – helyett létrejött államot megállapodás eredményének tartotta, amely olyan társadalmi rendet nyugszik, amelyből minden egyéni és társas jog ered (261). Az emberek, „hogyan biztosítsák fennmaradásukat, összeadják erőiket”, azaz társulnak egymással (273), ennek következtében néppé válnak, amelyben minden egyén egyesül, és az így létrejött új közösség garantálja mindegyik tagjának biztonságát és jogát. Az ily módon megkötött „társadalmi szerződés” révén „minden személy [...] az általános akarat legfőbb irányítása alatt egyesül, és mindenkit testületileg az összesség elkülöníthetetlen részének fogadnak” (276) – ez a nép, a társadalom és az állam genezise, amely mind *egyszerre* következik be. A valamennyi résztvevő közös akaratával létrehozott, de tőlük különböző személy a politikai test, a „köztársaság” (Rousseau minden ilyen egyesülést köztársaságnak hív, állam- és kormányformára való tekintet nélkül), másnéven az állam. Amikor nem cselekszik, akkor főhatalomnak, amikor igen, akkor pedig végrehajtó hatalomnak nevezik, tagjai együttesen népnek, egyénenként pedig polgároknak nevezetnek (277). A természetes szabadság ezzel elveszik és a „polgári szabadság” lép a helyébe, amelyet a közösen létrehozott társulás védelmez és szabályoz, illetve szorít korlátok közé (281).

Az együtt kinyilvánított „általános akarat” a közjó egyetlen letéteményese és „a főhatalom nem más, mint az általános akarat gyakorlása s ennél fogva elidegeníthetetlen; [...] nem képviselheti más, csak önmaga, mert *uralmat át lehet ruházni, de nem az akaratot*” (286 – kiemelés tőlem). A szuverenitás tehát egy, oszthatatlan és nem átruházható, képviselni és gyakorlatát delegálni ugyanakkor lehet: erre való a végrehajtó hatalom, amely a törvények gyakorlatba ültetéséért felel. (Ezzel kapcsolatos az a félreértés, amely a demokráciáról frott rousseau-i szavakat övezi, amikor is – igen helyesen – lehetetlennek tartja a folyamatos gyülekezést és a minden ügyben való népi döntéshozatalt s a végrehajtó hatalom kollektív gyakorlását – ám Rousseau a demokrácia lehetetlenségét nem a törvényhozó hatalomra s pláne nem annak létrehozatalára, hanem a végrehajtóra éri!¹⁶) „Mihelyt a nép mint főhatalmi testület törvényesen összeszegült, a kormány [tehát a végrehajtó hatalom] egész fennhatósága véget ér, [...] mert *ahol a képviselt személy megjelenik, ott nincs többé képviselő*” (361 – kiemelés tőlem) – írja a főhatalom és az azt ideiglenesen gyakorló végrehajtó hatalom viszonyáról.

Összefoglalva tehát Rousseau úgy gondolta, hogy a szuverenitás létrehozója a nép, amely éppen ennek folyamata során válik azzá, ami; létezésének politikai kerete az állam, társas szerveződése a társadalom. A szuverenitás egy és oszthatatlan, s nem más, mint az „általános akarat” megnyilvánulása, amelynek célja a közérdek előmozdítása, a közjó szolgálata. Rousseau egyértelműen tagadta a felvilágosodás korának montesquieu-i hatalommegosztási elvét és az angol parlamentáris képviselői rendszert – utóbbiról ezt írta: „Az angol nép szabadnak hiszi magát, de alaposan téved, mert csak addig szabad, amíg megválasztja a parlament tagjait: mihelyt lezajlott a választás, a nép rabszolga” (364).

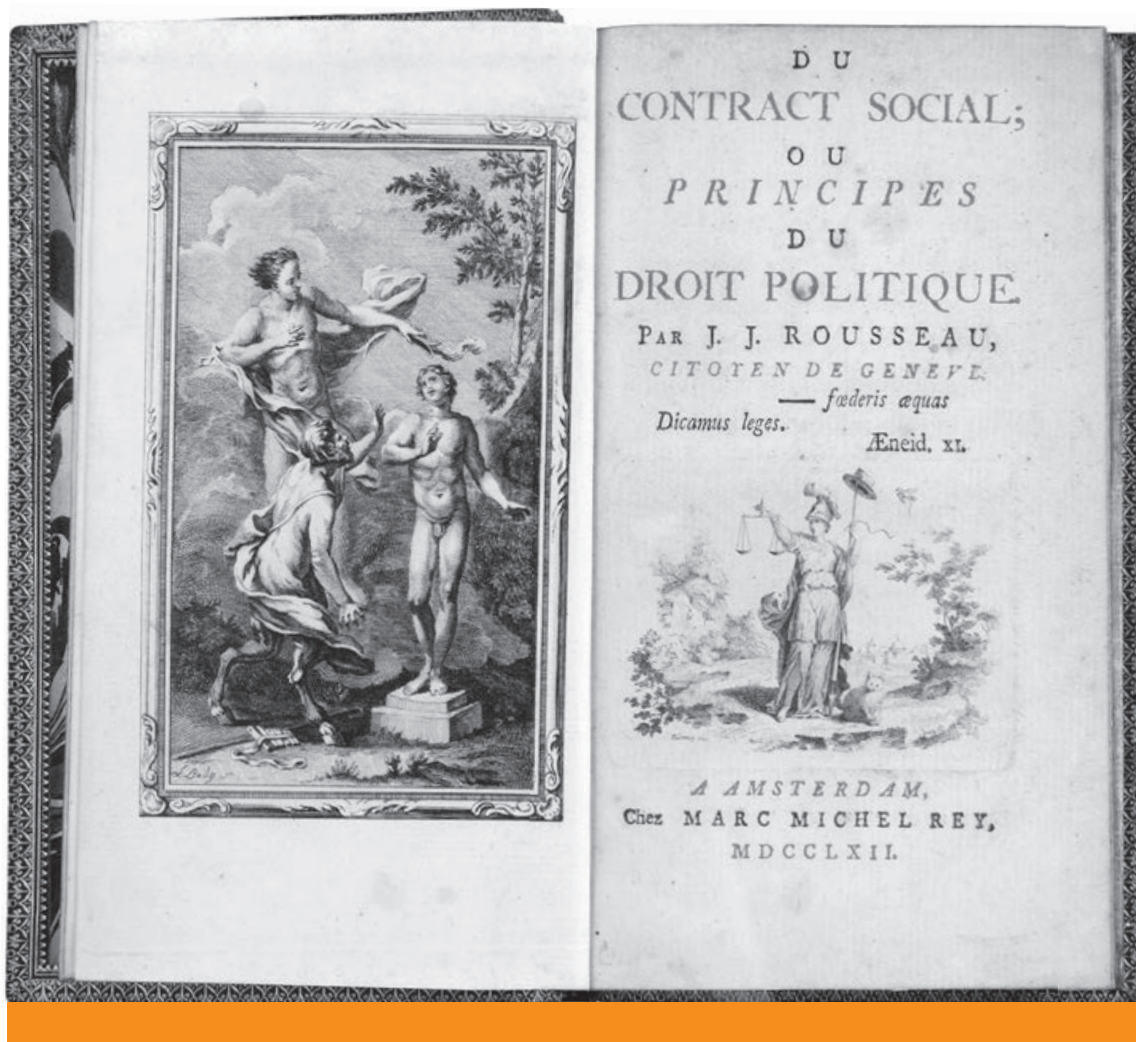
Rousseau a nemplurális és nemliberális demokrácia elméletét dolgozta ki. Nemliberális felfogása nyilvánvalóvá válik, ha tekintetbe vesszük a következőket. 1) Az „általános akaratot” (*volonté générale*) kinyilvánító közösség – amelynek révén tehát megszületik a „társadalmi szerződés”, ennek folytán pedig a társadalom, s létrejön az állam, véget vetve a „természeti állapotnak” – homogén és több, mint minden egyéni akarat pusztá összege (*volonté de tous*). Míután „mindenki akarata gyakran eltér az általános akarattól” (290), előbbi csak a magánérdekeket nézi, utóbbi viszont kizárólag a közérdeket, s ilyenformán a közjó letéteményese – az összesség akarat tehát *még* nem „általános akarat”, amely „nem annyira a szavazatok számától függ, mint inkább a szavaza-

Rousseau a nemliberális demokrácia elméletét dolgozta ki

¹⁵ Jean-Jacques ROUSSEAU: *A társadalmi szerződésről, avagy a politikai jogelvei* [1762] = Uő.: *Politikafilozófiai írások* (az ebből a szövegből vett idézetek helyét a főszövegben adom meg, zárójelben).

¹⁶ Lásd erről Tamás NYÍRKOS: *The Tyranny of the Majority*, Routledge, New York, 2018, 45–47.

Közakarat – Jean-Jacques Rousseau: *A társadalmi szerződésről* (1762) (Bibliothèque nationale de France)

tokat egyesítő közös érdektől válik általánossá” (294). 2) Az „általános akarat” révén létrejövő főhatalom, vagyis a Szuverén egységes és oszthatatlan, nem tűri a pluralitást, végképp nem a hatalom ágainak szétválasztását-megosztását. A népet nem lehet képviseli, hiszen önmagát képviseli, ilyenformán „az általános akarat [...] nem állít képviselőt maga helyett” s „minden törvény semmis, ha a nép személyesen nem hagyja jóvá” (364). A főhatalom által hozott törvényeket végrehajtó hatalom területén viszont már lehetséges a képviselet (365). 3) Az „általános akarat” kinyilvánítása csak és kizárólag egyhangú lehet (különben nem volna általános), ám az ezt követő szavazások érvényének már nem feltétele az egyhangúság, ám minél nagyobb az egyetértés egy döntés meghozatalakor, az általános akaratot annál jobban megközelítő eredmény születik (375). Ugyanakkor a többségi alapon meghozott döntések azok számára is kötelező jelleggel bírnak, akik a szavazás során kisebbségben maradtak (377–378). 4) Mindezekből következik, hogy a rousseau-i népszuverenitás egyenlő a nemzeti szuverenitással, hiszen ami uralkodik, az az egy néphez tartozók egyhangú, közös akarata (vagyis az „általános akarat”).

Amint már utaltam rá: a demokrácia és a liberalizmus a politikai gondolkodástörténetben soha nem járt kéz a kézben: a liberális filozófusok többnyire antidemokraták voltak, a népuralom hívei pedig másként fogták fel a szabadságot, mint emezek. Demokrácia persze a liberalizmus előtt is volt és utána is lesz. Carl Schmitt szerint „a liberalizmust és a demokráciát el kell egymástól választani”, hiszen utóbbihoz hozzátartozik a homogenitás, előbbihez viszont az ezt tagadó egyetemes egyenlőség elve.¹⁷ Így pedig, ha egy ideig össze is kapcsolódnak,

17 Lásd bővebben Carl SCHMITT: *Geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus* [1926], Duncker& Humblot, Berlin, 2010.

a liberális demokráciának hatalomra kerülése után előbb-utóbb választania kell komponensei közül, a pluralizmus és a homogenitás ugyanis nem fér össze. „Es gibt eine Volksdemokratie und keine Menschheitsdemokratie” – állapította meg egy alkalommal.¹⁸ Carl Schmitt sokat tanult Rousseau-tól: osztotta parlamentarizmus-ellenességét és úgy vélte, hogy az állam megalapításához nem szükséges kifejezett társadalmi szerződés, hiszen a homogén nép, az önmagával azonos nemzet egysége önmagában az állam megszületését jelenti. Schmitt Rousseau-olvasata és -kritikája szerint bár *A társadalmi szerződés* szerzője az „általános akarat” kialakulását procedurálisnak tartja, az valójában szubsztanciális – Schmitt tehát Rousseau-bb volt Rousseaunál.¹⁹

Az amerikai „konzervatív populizmus” erősen liberalizmuskritikus, plebejus teoretikusa, Willmoore Kendall szerint „a többségi elv implicit módon következik a közösségi elv gyakorlatából”, hiszen „ha az emberek egy csoportja közösségre lép egymással, akkor egy olyan testet alkotnak, amely egységesen gyakorolja a hatalmát – ez a test csak a többség akaratából és akarata szerint működhet”.²⁰ Kendall, aki 1954-ben le is fordította *A társadalmi szerződést*, azt írta Rousseau-ról, hogy a szerződéselmélet 17–18. századi tradíciójában Hobbeszal és Locke-kal is vitában áll, hiszen igaz, hogy hozzájuk hasonlóan a természeti állapot” megszűnését látta a „társadalmi szerződésben”, melynek révén a „természetes jogokat” az egymással szerződéses viszonyba lépők egy új minőségnek (a szuverénnek) adják át s ezzel születik meg a jogok és kötelezettségek egyenlőségén alapuló társadalom és az ezt biztosító-megkövetelő állam; azonban velük ellentétben sem a szerződés előtti állapotot nem tekintette *bellum omnium contra omnes*nek, sőt éppen ellenkezőleg, idealizálta, ám az így létrehozott – mégpedig az egységes népakaratból származó – főhatalmat sem tartotta megoszthatónak. Kendall szerint Hobbes szerződése az abszolutizmus/diktatúra/totális állam irányába mutat, Locke a „modern alkotmányos demokráciák” őse, Rousseau-ra pedig visszavezethető a lokális-közvetlen demokrácia ideálja. A szerződéselméletből fakadó filozófiai ellentétet kora Amerikájának gyakorlati politikájában is felismerte s így írt: „a locke-iánusok a liberálisok, a konzervatívok az antilocke-iánusok”.²¹ A kérdés csak az: utóbbiak Hobbes vagy Rousseau pártjára állnak-e?

Rousseau a modern ideológiák elválása előtt alkotott, ezért az éppen születőben lévő modern liberalizmust könnyedén és filozófiailag következetesen el tudta választani a demokráciától, különösen annak általa vallott antik ideálképtől. De Rousseaut antropológiai felfogása is nemliberális – ha nem rögtön antiliberális – irányba terelte, hiszen válság gondolkodóként a természeti állapot felbomlására krízisként tekintett, amelyet csak az erre válaszként szükség szerűen létrehozott állam/társadalom/nemzet számára alkotott törvényekkel lehet korrigálni. Végezetül erény- és nem egyénközpontú filozófus volt, amely a modern individualizmus és az utilitarizmus megvetésére sarkallta. A 20. század végén, 21. század elején uralkodó felfogás szerint a demokrácia egyjelentésű és egylényegű a liberális demokráciával, de a Rousseau-tól eredeztethető, ennél régebbi, szuverenista, nemplurális demokrácia-felfogás szerint a demokrácia csak nemliberális és többségi lehet, máskülönben nem is demokrácia.

a demokrácia és
a liberalizmus a politikai
gondolkodástörténetben
soha nem járt kéz a kézben

18 Idézi: Tomislav SUNIĆ: *Liberalism or Democracy? Carl Schmitt and Apolitical Democracy*, This World 28. (1993), 76. (A nehezen lefordítható kijelentés értelme: csak egyes népek demokráciája képzélhető el, az egész emberiségé nem – a Szerk.)

19 KARÁCSONYY András: = Uő: *Mozaikok. Politika – Értelmiség – Konzervativizmus*, Attraktor, Máriabesnyő. 2014, különösen: 129–139.; PÓCZA Kálmán: *Schmitt, Rousseau és a politikai közösség alapja*, Magyar Filozófiai Szemle 2011/2., 56–59. és 71–73. Vö. Samuel Salzborn: *Schmitt, Rousseau und das Paradox des Volkswillens = Legalität ohne Legitimität?*, szerk. Rüdiger VOIGT, Springer VS, Wiesbaden, 2015; Uő.: *The Will of the People? Schmitt and Rousseau on a Key Question in Democratic Theory*, Democratic Theory 2017/1.

20 Willmoore KENDALL: *John Locke and the Doctrine of Majority Rule*, University of Illinois Press, Urbana, 1941, 112; Uő.: *Two Majorities of American Politics* [1960] = Uő.: *The Conservative Affirmation*, Regnery, Chicago, 1985, 35.

21 Willmoore KENDALL: *The Social Contract. The Ultimate Issue between Liberalism and Conservatism* = Uő.: *The Conservative Affirmation*, 95–96, 99.

NEMZETI DEMOKRÁCIA

Rousseau azért szakított a francia felvilágosodás materialista-libertinus főszórájának képviselőivel, mivel természet- és államfelfogásuk, valamint a nemzeti kultúrához való viszonyuk tökéletes ellentétben állt egymással. Rousseau a természetközelséget, a republikánus erényeket és a népi kultúra összetartó erejét hangsúlyozta, társai viszont a racionalizmust, a modernitást és a kozmopolitizmust. Drámájához írott előszavában így fogalmazott korábbi filozófustársaira utalva: „A család, a hon értelmetlen szavakká válnak a számára; nem szülő, nem polgár, nem ember többé: filozófus.”²²

Gazdaságról vallott felfogásuk szintén éket vert közéjük: Rousseau gazdaságról szóló autarkias-etatista szócikke ellen Diderot olyan szócikket íratott az *Enciklopédiába*, amely a fiziokraták *laissez faire*-elvét vallotta. A magánérdeket és a közérdeket nemcsak megkülönböztető, hanem szembe is állító szövegben Rousseau az általános emberi együttérzés és a kollektív hazafiú érzés fordított arányát állapítja meg, s kijelenti: „Azt akarjuk, hogy a népek erényesek legyenek? Kezdjük hát azon, hogy hazaszeretetre tanítjuk őket.”²³

A *társadalmi szerződés* első fejezetét később elhagyta, nem akarván kitenni magát Diderot, d’Alambert és a többiek haragjának, amely biztosan feléledt volna, ha olyasmiket olvasnak, mint „az állítólagos világpolgárok” azért kérkednek azzal, hogy az egész emberiséget szeretik, mert valójában egyetlen embert sem képesek szeretni. Ebben az írásában Rousseau tételesen tagadta a „természetes és egyetemes társadalom” létezését, más szavakkal radikálisan elutasította a diderot-i posztulátumot az egyetemes emberi jogokról, másutt pedig egyenesen ki is adta a jelszót: Óvakodj a kozmopolitáktól!²⁴ A kozmopolitizmus elleni kampányát később sem adta fel: *Politikai töredékeiben* azt írta, hogy a világpolgárok számára a haza ott van, ahol jól érzik magukat, a hazafiak viszont csak a hazájukban érzik jól magukat; ráadásul „az emberszeretet nem adja meg az erényeknek azt az energiáját, melyet a hazaszeretet megad.”²⁵

A párizsi szalonok sohasem voltak kedvére valók, amelyben bevallása szerint jelentős szerepet játszott az ott uralkodó vallási indifferencia, illetve a vallástagadás is. Amint emlékezett: „a párizsi életmód csöppet sem volt kedvemre való; [...] mindez olyan gyűlöletes, oly ellenszenves volt előttem.”²⁶ Élete végén, *A magányos sétáló álmodozásai*ban azt vetette a felvilágosultak szemére, hogy „az ateizmus vérmes hirdetőiként, parancsoló dogmatikusok módjára” nem túrték, hogy „bárki is másként merjen gondolkodni, mint ők.”²⁷ Ez egy olyan nonkonformista számára, mint Rousseau, intellektuális börtön volt és szellemi zsarnokság.

A *társadalmi szerződésben* – saját kommentárja szerint – úgy emlegeti a szabadságát frissen elnyert Korzikát, mint amelynek „születőben lévő erényei azt a reményt keltették, hogy egy napon Spártával és Rómával fog vetélkedni.”²⁸ A szabadságharcosok vezetője, Buttafoco gróf olvasta a könyvet, s ő kérte fel rá, hogy a sziget számára alaptörvényt alkosson. A tervezetben Rousseau egy elzárkózó, önellátó, agrárius szigetország képét vázolja fel, ahol elsődleges elvárás, hogy „tudnotok kell megmaradni olyannak, amilyenek vagytok”. Az társadalom tagolódása az állampolgárrá válás fokozatait követi, míg az idegenek közül öt-évente csak egyetlen személy kaphat honosságot.²⁹ *Rousseau etatista fordulata egyszerűs mind a nemzeti hagyományok iránti elköteleződés nyomatékosítását is jelentette.*

Miközben a felvilágosult szalonértelmiség II. Nagy Katalin cárnőtől fogdott el összegeket és (cserébe?) támogatta harcát Lengyelország ellen, amelyet

22 Jean-Jacques ROUSSEAU: *Előszó a Narcissushoz* [1752] = Uő.: *Politikafilozófiai írások*, 51.

23 ROUSSEAU: *Politikai gazdaságtan*, 217–218.

24 Jean-Jacques ROUSSEAU: *Az emberi nem egyetemes társadalmáról* [1758–60] = Uő.: *Politikafilozófiai írások*, 255–257.

25 Jean-Jacques ROUSSEAU: *Politikai töredékek* [1752–72] = Uő.: *Politikafilozófiai írások*, 493, 495.

26 Jean-Jacques ROUSSEAU: *Vallomások*, ford. BENEDEK István – BENEDEK Marcell, Magyar Helikon, Budapest, 1962, 383–384, 381.

27 Jean-Jacques ROUSSEAU: *A magányos sétáló álmodozásai*, ford. RÉZ Ádám, Magyar Helikon, Budapest, 1964, 50.

28 ROUSSEAU: *Vallomások*, 631.

29 Jean-Jacques ROUSSEAU: *Alkotmánytervezet Korzika számára* [1765] = Uő.: *Politikafilozófiai írások*, 531, 551, 580.

a középkorias vallásosság és elszigeteltség alól gondoltak ezáltal felszabadítani (vessük össze ezt a 21. század első másfél évtizedében érvényesülő demokrácia-exporttal!), Rousseau lengyel hazafiak kérésére reformtervezetet készített az életéért küzdő országnak. Ez a szövege még a korzikai alkotmánytervénél is nacionalistább és olyan értelemben „premodernebb”, hogy ebben egyenesen a lengyel nemzeti sajátosságokat (szejm, nemesi köztársaság, konföderáció, sajátos társadalomszerkezet, katolicizmus) fejlesztené tovább. A lengyelek számára tett javaslatai kifejezetten a népi különbségek, a nemzeti karakterjegyek és a sajátos intézmények megőrzését célozzák. „Ha eléritek, hogy egyetlen lengyel se akarjon soha oroszra válni, [...] Oroszország nem fogja leigázni Lengyelországot” – írja, s a „kiirthatatlan szokásokon alapuló” hazaszeretet és az azt kanalizáló nemzeti intézmények megőrzését tanácsolja, de tovább is menve kijelenti, hogy a nyugat-európaiak egyformaságával szemben a lengyelek őrzik különbségeiket és ahhoz, hogy ez továbbra is így maradjon, a lengyel nemzeti önbecsülés elmélyítése és a hazaszeretetet megerősítő lépések megtétele (hazafias nevelés, nemzeti ünnepek, népszokások óvása) szükséges. „Húszéves korára egy lengyel többé ne legyen más ember, csak lengyel legyen” – írta.³⁰

Rousseau szentimentális, franciaajkú svájci volt, „üldözői” (ahogy ő hívta őket) viszont világpolgárok, anglofilek és materialisták. Rousseau: a világgöztársaság helyett nemzetállam, kozmopolitizmus helyett hazafiasság, felvilágosult abszolutizmus helyett nemzeti demokrácia.

KONZERVATÍV FORRADALMÁR

Rousseau kilógott a kortársai közül, amikor azok a felvilágosult elit vezető szerepét hangsúlyozták, miközben ő filozófiailag és politikailag a népakarat kibontakozását kereste, emezek üdvözölték a modernitás előrehaladását és mindent, ami azzal járt (fiziokrata gazdaság, kereskedelmi szabadság, technológiai fejlődés, urbanizáció), ő viszont kárhoztatta mindezeket, és a spártai puritanizmust és a római köztársaság erényeit dicsérte.

Miután Rousseau a felvilágosodás korában élt és az akkor felvetett összefüggések iránti érdeklődés jellemezte, gyakran tekintik a francia felvilágosodás – Voltaire melletti – fő gondolkodójának; ugyanakkor lehetetlen nem észrevenni azt sem, hogy kortársaihoz képest más válaszokat adott az egyes kérdésekre. Az egyetemes észbe vetett hit és az univerzális jogok keresése helyett a szokások és hagyományok, valamint a helyi kötődések iránti rajongást olvassuk nála, a materializmus és az ateizmus mindig taszította, amint az utilitarizmus és a kozmopolitizmus is. Éppen ezért Rousseau-t akár a felvilágosodás korának „ellenfelvilágosítójának” is nevezhetjük.³¹

Rousseau modernitáskritikája előreutalt kritika volt, amikor is már a 18. század középső harmadában meglátta azokat a modernitást kísérő jelenségeket, amelyek évszázadok múlva következtek be. Kritikájának alapja az ész és a hit ellentéte volt, amely nagyban kapcsolódott a felvilágosodás liberális programja és a plebejus demokratizmus konfliktusához.³² Már első nagy visszhangot kiváltó műve, a dijoni akadémia díját rögtön elnyerő értekezése is arról szólt, hogy a műveltség terjedése – ma úgy mondanánk: progresszió, technológiai innováció – az erények kifejlődésének ellenében hat. „Civilizált népek, ti boldog rabszolgák – mondja –, a tudományok és a művészetek haladása [...] megrontotta erkölcsünket.”³³ Két év múlva, a *Nárcisszus* idézett előszavában ezt a vonalat folytatta, kiegészítve a paraszti szokások megőrzése és a kulturális elzárkózás programjával. Az 1758-ban írott színházakról szóló levelében, amelyet d’Alambert-nek címzett, a spártai militarizmust, a katonai ünnepeket és a népi tánc-

30 Jean-Jacques ROUSSEAU: *Elmélkedések a lengyel kormányzatról és tervezett reformjáról* [1771–72] = Uő.: *Politikafilozófiai írások*, 603–605, 611.

31 Lásd bővebben Zeev STERNHELL: *The Anti-Enlightenment Tradition*, ford. David MAISEL, Yale UP, New Haven, 2010; Stephen R. C. HICKS: *Explaining Postmodernism. Skepticism and Socialism from Rousseau to Foucault*, Ockham’s Razor, 2011, 92–99.

32 KELEMEN János: *Rousseau és a modernitás*, Magyar Tudomány 2012/7., 772–774.

33 Jean-Jacques ROUSSEAU: *Javított-e az erkölcsökön a tudományok és művészetek újjáéledése* [1750] = Uő.: *Politikafilozófiai írások*, 13, 38.

multságokat dicsérte a körmönfont és mondén modern dráma ellen.³⁴ Korzikai alkotmánytervezetében pedig egy agrárius-rurális-önellátó, a luxust büntető, a pénzforgalmat korlátozó sziget belső berendezkedését fogalmazta meg.

Rousseau kritikája kettős volt: *a modernitást mindkét végeről támadta*. Leo Strauss a modern historicizmust kritizáló, az ógörög természetjogi felfogáshoz visszatérő fő művében ezzel kapcsolatban azt írta, hogy „Rousseau visszatérése az antikvitáshoz egyben a modernitás továbbfejlesztését is magával hozta. [...] A klasszikus ókor és egyben a még fejlettebb modernitás nevében indított szenvedélyes és erőteljes támadását a modernitás ellen – nem kisebb szenvedéllyel és erővel – Nietzsche ismételte meg.”³⁵ Ha Rousseau haladt, akkor ez a felvilágosodás koreszméje elleni haladás volt, azaz reakciós gondolkodás, ezzel függ össze, hogy más esetben viszont megelőzte korát, és minden joggal forradalmi tanok hirdetőjének tekinthetjük. A 18. század végén egyszerre volt *túl konzervatív és túlságosan forradalmi* az, amit Rousseau politikai filozófiájában papírra vetett.

Egyedüllét iránti igénye, a természettel kapcsolatos felfogása, az egyszerűség keresése és vallásos érzülete, nem is beszélve kócos parókájáról, örmény kabátjáról és öntörvényű viselkedéséről, elidegenítette tőle kortársait, akik már a 19. századi polgári habitust megelőző magatartást tanúsítottak (mínusz pornográf, libertinus irodalom). Rousseau nagyvilági szalonokkal és modern

elvekkel szembeni kezdeti fenntartásai élete végére erős meggyőződéssé értek, amelyekben összekovácsolódott egymással a nemzetköziséget előmozdító valamennyi eredmény elutasítása (köztük a kozmopolitizmus, a természettudományok, az ipar és a technológia, a világkereskedelem) és a partikularitás őrzésének markáns igénye (állam, lokális kötődés, nemzeti érzés).³⁶ Amikor – tudván tudva vagy sem – felvilágosult kortársai

gondolatban már a 19. század ipari forradalmát és kapitalizmusát készítették elő, Rousseau radikálisan másfelé orientálódott, hiszen az egyszerűt, a helyit és az irracionálist védte. *Konzervatív volt a konzervativizmus megszületése előtt* s lokalista és komunitárius akkor, amikor a nemzetköziség (lett legyen bármilyen formájú: internacionalista, globális) jóformán még rá sem támadt a nemzeti közösségekre.

Hogy a modernitás közepette a rousseau-i program premodern reakciónak vagy posztmodern forradalomnak számít-e, az nagyon izgalmas kérdés. Ennek természetével kapcsolatban valóban azt kell eldönteni, hogy nézeteiben „a modernség egy rivális felfogásáról, annak premodern indíttatású kritikájáról, vagy a posztmodern felé nyitott, korai elutasításáról van-e szó”.³⁷ – A legjobban igazolható egy olyan változat volna, amely úgy *haladja meg* a modernitást, hogy egy azt megelőző állapothoz *tér vissza*. A francia Új Jobboldal részéről ezt úgy fogalmazták meg egy ízben, hogy „a konzervatív forradalom nem azt jelenti, hogy még mindig úgy gondolkodjunk, mint 1848-ban, hanem úgy, mint egyidejűleg 1789 előtt és 2100-ban.”³⁸

VISSZA ROUSSEAU-HOZI!

A 18. század legvégén kezdődő diskurzus, amely a terrorba torkolló egyenlősítő forradalom tapasztalata alapján az egalitarizmust nem, csak a terrort adta fel, a megvalósítás új útjait kereste. A felvilágosodás projektjének sértetlensége, filozófiai alapértékeinek konszenzusa és a belőle származtatott politikai elvek melletti kitarítás új „forradalmi szubjektumot” keresett, amelynek leginkább az *Aufklärung* eszméit erővel megvalósító koronás fők feleltek meg – Napóleon

34 Jean-Jacques ROUSSEAU: *Levél d'Alambert-hez a színházakról* [1758] = Uő.: *Értekezések és filozófiai levelek*, ford. Kis János, Európa, Budapest, 1978, 450.

35 STRAUSS: *I. m.*, 182. Vö. BOROS Gábor: *Leo Strauss Rousseau-ról*, Holmi 2013/9.

36 LUDASSY Mária: *Rousseau konverziói – A savoyai vikárius vallásától a lengyel nemzeti hitvallásig = Conversio*, szerk. DÉRI Balázs, ELTE BTK Vallástudományi Központ, Budapest, 2013, 542.

37 NYIRKOS Tamás: *Rousseau és a posztmodern politika*, Magyar Filozófiai Szemle 2013/1., 51.

38 Lásd bővebben MAIASTRA: *Renaissance de l'Occident?* Plon, Paris, 1979.

Rousseau egyszerre volt túl konzervatív és túlságosan forradalmi

Magányos sétáló
– Rousseau, a botanikus
(Österreichische
Nationalbibliothek)

csak azt valósította meg nagyban, amit 1789-ben a francia nemzetgyűlésben deklaráltak, Voltaire II. Nagy Frigyes levelezőpartneréül szegődött, II. József pedig, mintegy előremenekülve, forradalom nélkül valósította meg a forradalom célkitűzéseit. E „forradalom felülről” népi ellenállást váltott ki, amely adott esetben tiroli parasztfelkelésként és magyar nemesi ellenállásként jelentkezett.

Ettől kezdve gyakorlattá vált, hogy az elit a nép döntésekre gyakorolt befolyását csökkenteni igyekszik: választójogi cenzussal, a népszavazás esélyeinek csökkentésével, nemválasztott testületekkel (államfői vétóval, bírói karral, arisztokratikus második kamarával). A 19. századtól kezdve kiélesedő legitimációs küzdelem eredményeként a 20. század folyamán az „Isten kegyelméből” uralkodók helyére egyre inkább a nép felhatalmazásával kormányzók kerültek, és a népszuverenitás lett a közös ügyekről hozott döntések legerősebb alapja (e folyamat távoli elindítója éppenséggel maga Rousseau volt).³⁹ A tömegdemokrácia I. világháború utáni megszületése jelentősen bővítette a nép politikára gyakorolt befolyását – gondoljunk a női választójog bevezetésére, a cenzus csökkentésére, a köztársasági államforma elterjedésére. Bár a nemválasztott testületek – egyelőre csak nemzeti keretek között – jelentős szerepet játszottak a népakarat mérséklésében (legfelsőbb bíróság, második kamara, prezidenciális jogkörök), és a választójog kiterjedése is lassan ment (Nagy-Britanniában a nők csak 1928-tól rendelkeztek azonos jogokkal, mint a választóképes férfiak, ami Franciaországban és Olaszországban 1945-re, Svájcban pedig 1971-ben következett be),

³⁹ Frank FÜREDI: *Miért a nép a szuverén?*, ford. SÁNDOR Lénárd, Kommentár 2019/1., 41–43; NYÍRKOS Tamás: *Politikai teológiák a demokráciától az ökológiáig*, Typotex, Budapest, 2018, 33.

a népakarat kinyilvánítását mégis egyre kevesebb fék kötötte, majd 1945-től kezdve elkövetkezett a modern demokrácia kora. A liberális elitek azonban a II. világháborút követően s még inkább a '90-es évektől kezdődően igyekeztek az általános választójog alapján megrendezett parlamenti választások eredményének befolyását és az annak felelős végrehajtó hatalom ható- és hatáskörét csökkenteni. A demokrácia kibontakozásának történetét olvashatjuk a politikai elitek antidemokratikus törekvéseinek történeteként is.⁴⁰

A nemválasztott testületek, különösképpen a jogi fórumok befolyásának növekedése (gondoljunk a törvényhozás területére merészkedő alkotmánybíróságokra),⁴¹ a nemzetállamok törvényalkotását felülíró nemzetközi szabályok és standardok „elalkotmányjogiasítása” és a föderális szinten megszülető döntések szaporodása, ezzel párhuzamosan a „jogállamiság” fogalmának terjeszkedése,⁴² valamint a nemkormányzati szervezetek (NGO) tevékenysége olyan súlyos demokráciadeficithez vezetett, hogy az ezredforduló után egyre inkább a többség jogának sérülését, a demokratikus döntéshozatal hatályának megnyírálását, sőt a nemzeti és népszuverenitás dekonstrukcióját látjuk. Mindezt új értelmezési réteggel vonja be a plurális/deliberatív/liberális demokrácia értékrendjének a többségi demokrácia értékrendjétől való markáns különbsége – előbbi ugyanis a multi-ideológiákkal (mint amilyen az egymással összefüggő multinacionális érdek és a multikulturális értékrend, a „nyílt társadalom” elképzelése vagy a *Willkommenskultur*), utóbbi viszont a területileg, jogilag és kulturálisan egymásra vonatkoztatott nemzeti szuverenitással és népszuverenitással korrelál. Röviden (és Rousseau-nak tetsző módon): napjainkban az demokratikus, ami nemzeti, és az antidemokratikus, ami nemzetközi-globális.⁴³

Míg a liberális demokrácia modelljében a nép és az általa választott vezetők hatalmát számos módon és egyre szélesebb körben korlátozzák (bürokráciával és bírósági hatalommal, közvetlenül nem választott nemzetekfölötti fórumokkal, a választásoktól független szabályozó testületekkel, például a tervezett európai ügyészséggel), addig a többségi demokráciában a választók minél egyöntetűbb felhatalmazása erős végrehajtó hatalmat eredményez és a nép véleményét számos módon kéri ki (nemzeti konzultáció, a legfontosabb ügyekről rendezett népszavazás, referendum formájában). Míg a liberális demokrácia a liberális elemét részesíti előnyben, addig a többségi demokrácia a demokratikus. Igaza volt Ortega y Gasset-nek, amikor azt írta, hogy „lehet valaki nagyon liberális és egyáltalán nem demokrata, valamint nagyon demokrata és egyáltalán nem liberális”.⁴⁴ Az ebben a mondatban is megfogalmazott ellentét fejeződik ki abban, hogy míg előbbi a demokráciának a liberális demokráciát nevezi, addig a demokráciával kezdettől fogva egyjelentésű többségi modellt – a saját szóhasználatában megvetőnek számító – „populista” és „illiberális” fogalmakkal illeti.⁴⁵ Feledve, hogy a demokrácia hatókörének kiterjedésével mindig együtt járt a liberalizmus nagyobb érvényesülése is, míg ez fordítva egyáltalán nem mondható el, sőt!

A demokrácia többségi modelljében annál jobb, minél nagyobb többséggel manifesztálódik a választói akarat a törvényhozásban s minél kevésbé köti a neki felelős végrehajtó hatalom kezét „fékek és ellensúlyok”, bíróságok, nemválasztott testületek, külső és belső, demokratikus felhatalmazáshoz nem kötődő szervezetek sora. Míg a *többségi demokrácia több demokráciát jelent*, addig a liberális demokrácia éppen ellenkezőleg – a 21. században a „liberális”, akárcsak

40 Mich HUME: *Revolting! How the establishment is undermining democracy – and what they're afraid*, William Collins, London, 2017.

41 VARGA Zs. András: *Eszményből bálvány?*, Századvég, Budapest, 2015; Bertrand MATHIEU: *A jog a demokrácia ellen?*, előszó TRÓCSÁNYI László, ford. KISARI Miklós, Századvég, Budapest, 2018; POKOL Béla: *Európai jogisztokecia: az Európai Unió jogisztokecia szerkezetének kérdései*, Dialóg Campus, Budapest, 2019.

42 GÁT Ákos Bence: *Küzdelem az európai szintéren – A Magyarországgal szembeni „jogállamiság”-kritika feltáratlan összefüggései*, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány, Budapest, 2019, 168–235; ORBÁN Balázs – PALKÓ Attila: *A jogállami univerzum tágulásáról*, Kommentár 2019/2.; SZÁNTÓ Miklós: *Liberális demokrácia – az vajon mi?*, Kommentár 2019/1.

43 Lásd bővebben BÉKÉS Márton: *Fordul a szél*, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány, Budapest, 2019, 111–140.

44 JOSÉ ORTEGA Y GASSET: *Feljegyzések a homályló nyárból* [1925], ford. CSEJTEI Dezső – JUHÁSZ Anikó = Uő.: *Tájak és emberek*, Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2008, 66.

45 Az „illiberális” szóösszetétel szóban forgó módon való első használatára lásd Fareed ZAKARIA: *The Rise of Illiberal Democracy*, Foreign Affairs 1997/november-december (magyarul: *Az antiliberalis demokrácia kibontakozása*, Európai Szemle 1998/nyár).

a 20. században a „népi”, a demokrácia fosztóképzőjének számít. De nem szerencsés a „populista demokrácia” kifejezés sem, hiszen egyszerűen csak demokráciáról kellene beszélni; ha folyik „populista lázadás”, akkor az a liberális demokrácia ellen folyik.⁴⁶ Nem csoda, ha a két modellel kapcsolatban nem-demokratikus liberalizmusról és nemliberális demokráciáról is olvashatunk: utóbbit a liberális elméletírók rendre hibrid rezsimnek, autokráciának és „kompetitív autoriter rendszernek” hívják, és orwelli megoldással azokat a szervezeteket nevezik demokrácia-védőnek (például a tervbe vett „demokrácia védelmét szolgáló uniós ügynökség”), amelyek éppen a demokráciát szűkítik, hogy a nemdemokratikus szervek megtévesztő megnevezéséről (*független bíróságok és média, civil szervezetek*) már ne is beszéljünk.⁴⁷ Egyesek odáig mennek, hogy a fegyveres demokráciaexport mintájára puha intervenciót is el tudnak képzelni a nemliberális demokráciák (mindenekelőtt Lengyelország és Magyarország) ellen, amelyek az uniós járandóságok felfüggesztésében, a 7-es cikkely szerinti eljárásban, a Tavares- és Sargentini-jelentések megszavazásában és az európai ügyészségbe való belépés kikényszerítésében fejeződnek ki.⁴⁸

Amint a történelem nem ért véget, úgy a liberális demokrácia elméleti-gyakorlati hegemoniája is a végéhez közeledik. A nyugati jogállami modell egyszerű átvételét teoretikus magyarázó elvvé avató tranzitológia alkonya együtt jár a választói akarat meglepetéseket okozó megnyilvánulás-sorozatával, amely 2016 óta immár világszerte zajlik.⁴⁹ A 20. század végének *status quo*-ideológiái (liberális demokrácia, multikulturalizmus, neoliberalizmus) a 21. század elejére veszítettek vonzerejükből s mára kimenni látszanak a divatból. Az elmúlt évtizedben balról és jobbról is elhangzott, hogy a populizmus nem a demokrácia végét (legfeljebb a *liberális* demokrácia végét), hanem a kezdetét jelenti.⁵⁰ Az állami szerepvállalás felértékelődése, a végrehajtó hatalom cselekvési szabadságának visszaállítása, a gazdaság szférájának a politikai alárendelése, a kulturális és demográfiai homogenitás megőrzésének igénye, a nemzetközi szervezetek iránti bizalom látványos csökkenése mind-mind a demokrácia többségi modellje megerősödésének irányába mutat.

Ma a demokrácia és a liberalizmus közötti történelmi feszültség újabb változatát tapasztaljuk. A liberalizmusra jellemző, hogy csökkenti a demokratikus döntéshozatal körét, ha azt ellenségesnek érzi magával szemben, a liberalizmus értékeinek elhalványodása és népszerűtlensége okozza, hogy most a demokrácia bontja le a liberalizmus korlátait. Rousseau azt mondta: vissza a természethez! Az új idők jelszava így hangzik: vissza Rousseau-hoz! ■

a többségi demokrácia
több demokráciát jelent,
a liberális demokrácia
éppen ellenkezőleg

46 Peter MAIR: *Populist Democracy vs. Party Democracy = Democracies and the Populist Challenge*, szerk. Yves MÉNY – Yves SUREL, Palgrave Macmillan, New York, 2002; Roger EATWELL – Matthew GOODWIN: *National Populism – The Revolt Against Liberal Democracy*, Pelican, London, 2018.

47 A hivatkozás sorrendjében: Yascha MOUNK: *The People vs. Democracy. Why Our Freedom is in Danger and How to Save It*, Harvard UP, Cambridge, 2018; Uő.: *The Undemocratic Dilemma*, Journal of Democracy 2018. április; Steven LEVITSKY – Daniel ZIBLAT: *A demokráciák halála*, ford. FELCSUTI Péter, Akadémiai, Budapest, 2018; László ANDRÁS PAP: *Democratic Decline in Hungary*, Routledge, London, 2017; Bozóki ANDRÁS – HEGEDŰS Dániel: *Kivülről korlátozott hibrid rendszer*, Politikatudományi Szemle 2017/2.; GYULAI Attila – STEIN-ZALAI Juliane: *Hibrid rezsim és a szürke zóna: új válaszok a politikai rezsimrendszernek örök kérdéseire*, Metszerek 2016/2.; Steven LEVITSKY – Lucan A. WAY: *Competitive Authoritarianism. Hybrid Regimes after the Cold War*, Cambridge UP, Cambridge, 2010. Vö. Balázs BÖCSKEI: *From Liberal Democracy to Illiberalism. New Authoritarian Regimes, Hungarian Illiberalism and the Crisis of „Real Existing Liberalism”*, Studia Politica 2016/3.; BÖCSKEI Balázs – HAJDÚ Nóra: *Demokráciák, szürke zónák, hibrid rezsim – egy terminológiai bábél megmászása = Hibrid rezsim: a politikatudomány X-aktái*, szerk. BÖCSKEI Balázs – Szabó Andrea, Napvilág – MTA TK PTI, Budapest, 2019.

48 Lásd például Erik K. JENNE – Cas MÜDDE: *Hungary’s Illiberal Turn. Can Outside Help?*, Journal of Democracy 2012/3.; KREKÓ Péter – JUHÁSZ Attila: *Magyarország: az illiberalizmus laboratóriuma*, Élet és Irodalom 2018/15.

49 Bár a *mainstream* sajtó próbálta csökkenteni a 2019. májusi EP-választás „populista” eredményeit, valójában az ezredforduló óta folyamatos és állandó növekedésben van az ide sorolt pártok támogatottsága, amelyek az elmúlt 15 évben megháromszorozták szavazóik számát. Az új Európai Parlamentben a jobboldali populista pártoké a mandátumok ötöde, az összes populista párté pedig a helyek közel harmada. A legjelentősebb, közéjük sorolt pártok közül a Fidesz a szavazatok 53 százalékát kapva 13 helyet szerzett, a Jog és Igazságosság (PiS) a lengyelek 43 százalékát szavazta, a Brexit-pártra a britek harmada (amely ezzel 29 mandátumot szerzett), a Ligára az olaszok 34 százaléka (ez 28 helyet jelent, 24-gyel többet, mint öt évvel korábban), Marine Le Pen pedig egy százalékkal megelőzte Macron pártját, 23 százalékot szerezve.

50 A „baloldali schmittianus” Chantal Mouffe *For a Left Populism* (2018) címmel, a „jobboldali gramscianus” Alain de Benoist *Le moment populiste – Droite-gauche c’est fini!* (2017) címmel írt könyvet. Mindketten a „populista pillanat” üdvözlői.